

NOȚIUNI, CONCEPTE ȘI GENURI DE CATEGORII ÎN TRATATUL ARISTOTELIC *DE CAELO*

ȘERBAN N. NICOLAU

Așa cum s-a arătat, la nivel terminologic în logica tradițională sau clasică există o folosire sinonimică a termenilor *concept*, *idee* și chiar *gând* pentru *noțiune*¹. Pentru motivele invocate, rezultatele aprehensiunii, prima operație mentală, va fi numit în cercetarea de față doar *noțiune*, cu precizările care urmează.

Domeniul logicii tradiționale sau al rațiunii pure, potrivit lui Al. Surdu², este cuprins între *Singular*³, numele simplu care se referă la un singur lucru individual, trecând prin *Specie*⁴ și *Gen*⁵, până la *Categorie*⁶, numele genurilor de cea mai mare generalitate, sau $\tau\alpha; \mu\epsilon\upsilon\iota\sigma\tau\alpha \tau\omicron\upsilon\acute{\nu} \gamma\epsilon\nu\omega\acute{\nu}$ (cele mai mari dintre genuri) cum le numește deja Platon în *Sofistul*⁷. Regula generală stabilită de către Aristotel⁸ pentru domeniul logicii clasice sau tradiționale poate fi enunțată astfel: în primul rând, *despre Singular se enunță toate celelalte*, adică *Specia*, *Genul* și *Categoria*, dar *Singularul nu se enunță despre nimic*; în al doilea rând, *Categoria se enunță despre toate celelalte*, adică despre *Gen*, *Specie* și *Singular*, dar *despre Categorie nu se enunță nimic*. Prin urmare, în logica tradițională Singularul poate fi doar subiect și niciodată predicat, iar Categoria poate fi doar predicat și niciodată subiect.

Strict vorbind, Singularul, Specia, Genul și Categoria sunt *noțiuni*, ordonate astfel crescător în funcție de generalitate. Folosirea termenului „concept” pentru noțiune în logica tradițională poate fi admisă, pentru evitarea confuziilor

---

¹ Cf. Ș. N. Nicolau, *Aspecte ale teoriei noțiunii la Aristotel*, în *Probleme de logică*, vol. XV, București, Editura Academiei, 2012, p. 128.

² Cf. Al. Surdu, *Noțiunea clasică și conceptul hegelian*, în Al. Surdu, *Cercetări logico-filosofice*, București, Editura Tehnică, 2008, p. 162.

³ Cf. Al. Surdu, *ibidem*, p. 161; *Singularul* ($\kappa\alpha\theta' \epsilon\kappa\alpha\sigma\tau\omicron\nu$), noțiune reprezentată adesea prin numele propriu, nu se identifică cu Individualul ($\tau\omicron\upsilon\delta\epsilon \tau\iota$); Singularul este numele Individualului, așa cum SOCRATE sau PLATON sunt singulare ($\tau\alpha; \kappa\alpha\theta' \epsilon\kappa\alpha\sigma\tau\omicron\nu$), adică nume, care se referă la individualele ($\tau\alpha; \tau\omicron\upsilon\delta\epsilon \tau\iota$) constituite din ființele care poartă acest nume, Socrate, respectiv Platon.

⁴ Cf. Al. Surdu, *ibidem*; *Specia* este o noțiune determinată care se referă la mai multe noțiuni singulare, așa cum specia OM se referă și la noțiunea singulară SOCRATE și la noțiunea singulară PLATON.

⁵ Cf. Al. Surdu, *ibidem*; *Genul* este o noțiune care se referă la mai multe specii, după cum genul VIEȚUITOR se referă și la specia OM și la specia CAL.

⁶ *Categoria* este noțiunea de maximă generalitate peste care nu mai există alt gen; categoriile au fost numite și genurile maxime ($\tau\alpha; \mu\epsilon\upsilon\iota\sigma\tau\alpha \gamma\epsilon\nu\eta$) sau cele mai mari dintre genuri ($\tau\alpha; \mu\epsilon\upsilon\iota\sigma\tau\alpha \tau\omicron\upsilon\acute{\nu} \gamma\epsilon\nu\omega\acute{\nu}$).

⁷ Cf. Platon, *Soph.*, 254d.

⁸ Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 27, 43a25–43.

terminologice⁹, doar dacă prin concept se înțelege *conceptul comun* (*conceptus communis*), diferit de conceptul determinat în sens speculativ sau *conceptul speculativ*, așa cum este el definit de către Alexandru Surdu, și diferit deopotrivă de *conceptul hegelian*¹⁰. Logico-clasic, prin *concept* se înțelege strict *noțiunea gen*, adică noțiunea care subsumează mai multe specii.

Dintre tratatele pe care se spune că le-a dedicat Aristotel noțiunilor, singurul păstrat este cel despre categorii¹¹. În tratatul *Categoriae*, Aristotel vorbește despre genurile de categorii ca *genuri supreme* sau *maxime* (τα; μεγιστα γενη), cele cărora li se subsumează toate celelalte genuri. Spre deosebire de celelalte noțiuni, al căror număr este nedeterminat, numărul genurilor de categorii este limitat la zece.

Obiectul *Categoriilor* este *ființa în exprimarea logosului* (το; οψ το; κατα; το; λογον). Prin urmare, tratatul pune problema la nivel ontologic, vorbind despre realitățile (τα; οντα) surprinse de logos. Λογος-ul avea în genere pentru gândirea greacă o triplă semnificație. Era *cuvânt*, *gând*, dar și *rațiune de a fi* a lucrului (λογος της ουσιας). Nivelul logosului nu este unul simplu, al simplei vorbiri, ci unul întreit. Problema se pune deci deopotrivă în *planul rostirii* (εψ τη/φωνη) sau *in voce* cum spuneau scolasticii, în *planul gândirii* (εψ τη/ψυχη) sau *in mente*, dar și în *planul realului*, în *lucru* (εψ τω/υποκειμενω) sau *in re*. În *Categorii* este vorba, potrivit interpretării lui Constantin Noica care preia gândul comentatorului antic Ammonius, de diferențierea claselor de *cuvinte-gânduri-lucruri*¹², sau de *cuvintele* ce semnifică *lucruri* prin mijlocirea *gândurilor*¹³. Altfel spus, este vorba despre *termenii* care desemnează *noțiuni* ce semnifică *lucruri* prin intermediul *gândurilor*, lucru valabil pentru toate tipurile de noțiuni, nu numai pentru categorii.

Pentru aristotelism, realitatea este de la început clasificabilă, are deci clase, iar primul capitol din *Categorii*, punând problema omonimiei și sinonimiei, vorbește tocmai despre o primă clasă compusă din două elemente¹⁴. Pentru ca *limbajul* să existe trebuie să existe *cuvinte pentru clasele de lucruri*, deci *omonime* în sens aristotelic. Pentru ca *gândirea* să fie posibilă trebuie să existe *concepte pentru clasele de lucruri*, deci *sinonime* în sens aristotelic. Prin urmare, lucrurile

⁹ Cf. *supra*, n. 1.

¹⁰ Cf. Al. Surdu, *ibidem*, pp. 151–164.

¹¹ Potrivit lui Diogenes Laertios (*De vitis philosophorum*, V, 22), Aristotel ar mai fi scris un tratat *Despre specii și genuri* (Περι; ειπων και; γενων) într-o carte, care s-a pierdut (cf. *Aristotelis Opera*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, editio Academia Regia Borusica, vol. V, Berlin, 1870, p. 1464, poz. 31)

¹² Cf. C. Noica, *Pentru o interpretare a Categoriilor lui Aristotel*, în vol. *Probleme de logică*, vol. I, București, Editura Academiei, 1968, p. 104; paginile acestui paragraf urmează interpretarea lui C. Noica, în acord, în general, cu teoria logico-clasică; citat în continuare: C. Noica, *Pentru o interpretare...*

¹³ Cf. Ammonius, *In Aristotelis categorias commentarius* (CAG, vol. IV, pars IV), editio A. Busse, Berlin, 1895, 9, 17–18: „Scopul filosofului este de a trata despre *cuvintele ce semnifică lucruri prin mijlocirea gândurilor* (περι; φωνων σημαινουσων πραγματα δια μεσων νοημων)”; cf. Porfir, Dexip, Ammonius, *Comentarii la Categoriile lui Aristotel*, însoțite de textul comentat, traducere, cuvânt înainte și note de Constantin Noica, București, Editura Academiei, 1968, p. 230; citat în continuare: trad. C. Noica; varianta românească din *Categorii* și comentariile lui Porfir, Dexip și Ammonius la acestea sunt date după această ediție.

¹⁴ Cf. C. Noica, *Pentru o interpretare ...*, p. 104.

însele trebuie să fie clasificabile, iar omonimia și sinonimia aristotelică se referă nu la cuvinte, precum gramatica, ci la lucruri. Atunci, doi termeni vor fi *omonimi* în sens aristotelic când „numele singur este comun, pe când rațiunea de a fi, potrivită cu numele, este diferită”¹⁵, deci solidaritatea lor este numai în planul rostirii sau *in voce*. Au *solidaritate* doar *de aparență*, în termenii lui Constantin Noica. Doi termeni vor fi *sinonimi* în sens aristotelic când „deopotrivă numele este comun și rațiunea de a fi, potrivită cu numele, e aceeași”¹⁶, deci solidaritatea lor este atât în planul rostirii, cât și în planul realului prin mijlocirea planului gândirii, adică atât *in voce*, cât și *in re* prin *in mente*. *Solidaritatea* lor este una *de esență*, nu una de aparență¹⁷. Fiind diferite prin rațiunea de a fi, diferența dintre omonim (ὁμωνυμῶν) și sinonim (συνωνυμῶν) va fi una de esență. Cum toate cuvintele se spun despre mai multe lucruri, adică se rostesc fie omonimic, fie sinonimic, și diferența dintre aceste două prime clase de realitate ține de esență.

Primul din cele două aliniat ale capitolului 2 din *Categorii* se referă la *cele rostite* (τὰ λεγόμενα)¹⁸ și operează o nouă diferențiere la nivelul *in voce*, cel al rostirii, între *cuvintele spuse cu legătură* (τὰ κατὰ συμπλοκὴν λεγόμενα) și *cele spuse fără legătură* (τὰ ἀνευ συμπλοκῆς λεγόμενα)¹⁹. În realitate, cuvintele se rostesc *numai* cu legătură, dar legătura este explicită, așa cum este în construcțiile propoziționale, sau implicită, atunci când sunt spuse fără aceste construcții, dar sunt gândite cu legătură²⁰. Dintre rostiri, potrivit lui Constantin Noica, trebuie totuși admis că substantivele, reflectând o clasă specială a realității, cea a substanțelor, par a putea fi rostite mai degrabă fără legătură. Situația specială a substantivelor este dată de situația specială a categoriei substanței, prima în tabloul aristotelic. Prin sensul de categorie, adică cel de predicare, ele trimit la legătura propozițională²¹.

Dacă primul aliniat al capitolului 2 se referea la rostiri, cel de-al doilea se referă la *realități* (τὰ ὄντα)²². Dacă primul vorbea despre planul rostirii împărțind cuvintele în cele cu și fără legătură, cel de-al doilea, în acord cu întreitul nivel al logosului, vorbește despre nivelul realității. Legătura mai adâncă decât cea dintre cuvinte trimite la legătura dintre realități, dintre lucruri. Problema - cum se spune, omonimic sau sinonimic, ceva despre mai multe lucruri - este acum la nivelul *in re*,

¹⁵ Aristotel, *Cat.*, 1, 1a1–2.

¹⁶ Aristotel, *Cat.*, 1, 1a7.

¹⁷ Cf. C. Noica, *ibidem*.

¹⁸ Cf. Aristotel, *Cat.*, 1, 1a16; I alin. începe cu: „Τὸν λεγόμενων... (Dintre cele spuse [rostiri]...)”.

¹⁹ Cf. Aristotel, *Cat.*, 1, 1a16–17.

²⁰ Cf. C. Noica, *ibidem*, p. 107.

²¹ Cf. C. Noica, *ibidem*, p. 108; în mod straniu, arată C. Noica, tocmai cele zece predicamente au putut fi socotite rostiri fără legătură, când în realitate este vorba despre *principiile și elementele spuse fără legătură ale oricărei legături posibile*. „În orice caz, problema din acest paragraf și problema de început a *Categoriilor* este: nu de a «conceptualiza» rostirile (de-a vedea care sunt părțile de gândire izolate), ci de a sublinia că legăturile, iar în cazul cuvintelor izolate, trimerile la legătură înseamnă totul”.

²² Cf. Aristotel, *Cat.*, 1, 1a20; al II-lea alin. începe cu: „Τὸν ὄντων... (Dintre ființări [realități]...)”.

implicându-l evident și pe cel *in mente*. Sinonimele și omonimele capabile să cuprindă o infinitate sunt *realitățile universale*, cum le numește Aristotel, adică realitățile mai cuprinzătoare decât altele, căci spunem ceva despre ceva pentru că aceste realități universale există, dar nu neapărat subzistă. *Universalul* este *cheia logosului*, căci el dă posibilitatea logosului să se exercite, datorită lui logosul este posibil²³. După felul cum atribuie ceva esențial sau accidental, universalul, înțeles drept ceea ce se enunță despre un subiect, este de două feluri. În primul rând, este *predicat esențial* atunci când atribuie subiectului ceva esențial, adică *sinonimic* în termenii aristotelici ai primului capitol, și atunci predicatul este de aceeași natură cu subiectul, în speță o substanță, adică ceva de sine stătător care nu are nevoie de alt substrat pentru a fi. În al doilea rând, universalul este *predicat accidental* atunci când atribuie subiectului ceva accidental, adică *omonimic* ar spune Aristotel, și atunci predicatul este de o natură diferită față de subiect, altfel spus este un accident care nu are existență de sine stătătoare, ci doar într-o substanță²⁴.

Acest al doilea aliniat al textului aristotelic împarte realitățile după două tipuri de relații, anume *a fi în* (εἶναι εἰς – *inesse*) și *a se spune despre* (κατατινος λεγεται – *dicitur de*)²⁵, în patru grupe după cele patru situații. Entitățile corespunzătoare, nenumite aici de către Aristotel, au fost numite mai târziu *antepredicamentale* și sunt cunoscute după denumirile date de comentatori drept *substanța universală*, *accidentul particular*, *accidentul universal* și *substanța particulară*. Prima este *ceea ce se spune despre un subiect oarecare, dar nu este în niciun subiect*²⁶, pe care Aristotel, spune Ammonius, o numește „universalul (το καθολου) ce e despre un subiect, pentru că în general el se spune despre un subiect”²⁷. Porfir și Ammonius o numesc *substanță universală* (ουβενολου καθολου)²⁸. A doua este *ceea ce este în subiect, dar nu se spune despre niciun subiect*²⁹, pe care, conform lui Ammonius, Aristotel o numește „particularul (το μερικου) ce nu

²³ Cf. C. Noica, *ibidem*, p. 109.

²⁴ Cf. C. Noica, *ibidem*.

²⁵ Cf. Aristotel, *Cat.*, 2, 1a20–21. Aceste două relații, *inesse* și *dicitur de*, au fost studiate de către Alexandru Surdu în lucrarea *Interpretarea simbolică a primelor capitole din lucrarea lui Aristotel „Categoriae”*, în vol. *Probleme de logică*, vol. V, București, Editura Academiei, 1973, pp. 133–147, republicat în vol. *Teoria formelor logico-clasice*, București, Editura Tehnică, 2008, pp. 96–111. Aceste relații pot fi considerate punctul de plecare în elaborarea unei teorii a formelor prejudicative, adică a formelor care, așa cum arată autorul, se aseamănă cu formele judicative, dar, nefiind afirmații sau negații, nu sunt judecări propriu-zise, ele referindu-se la un domeniu anterior logic celui clasic. Această teorie, originală în spațiul studiilor de logică și exegeză aristotelică, a fost dezvoltată în vol. *Actualitatea relației gândire-limbaj. Teoria formelor prejudicative*, București, Editura Academiei, 1989. Lucrarea a fost republicată în România sub titlul *Teoria formelor prejudicative*, București, Editura Academiei, 2005, și publicată în Europa și Statele Unite sub titlul *Aristotelian Theory of Prejudicative Forms*, Hildesheim-Zürich-New York, Georg Olms Verlag, 2006.

²⁶ Cf. Aristotel, *Cat.*, 2, 1a20–21: „καθ' οὐλοκειμενου τινοσ λεγεται, εἶν οὐλοκειμενω/δε; ουβενολου εστιν”, sau *de substantia dicitur et in substantia non est*, cum spuneau scolasticii.

²⁷ Ammonius, *ibidem*, 25, 16–17; trad. C. Noica, p. 244.

²⁸ Cf. Porphyrius, *Isagoge et in Aristotelis categorias commentarium* (CAG, vol. IV, pars I), edidit A. Busse, Berlin, 1887, 71, 20–21; cf. Ammonius, *ibidem*, 71, 9.

²⁹ Cf. Aristotel, *Cat.*, 2, 1a23–24: „εἶν οὐλοκειμενω/εἶντι καθ' οὐλοκειμενου δε; ουβενολου λεγεται”, sau *in substantia est et de substantia non dicitur*.

e despre un subiect, fiindcă nu se spune despre unul³⁰. Porfir și Ammonius o numesc *accident particular* (συμβεβηκός εἶναι μερικός)³¹. A treia este *ceea ce se spune despre un subiect și este în subiect*³², numită de Aristotel, conform aceluiași Ammonius, „accidentul (το; συμβεβηκός) în subiect, fiindcă are nevoie de un subiect spre a subzista³³, iar de către Porfir și Ammonius *accidentul universal* (συμβεβηκός καθόλου)³⁴. A patra este *ceea ce nici nu este în subiect și nici nu se spune despre un subiect*³⁵, numită de Aristotel, după Ammonius, „substanță (οὐσίᾳ) ce nu e într-un subiect³⁶. Porfir și Ammonius o numesc *substanță particulară* (οὐσίᾳ εἶναι μερικός)³⁷. Cu aceste entități se obține un împătrit tablou aristotelic al antepredicamentelor, pus în evidență prima oară de către Porfir³⁸. Comentatorii greci ai *Categoriilor* obțin acest tablou în mod combinatoric, plecând de la două realități (substanță și accident) și de la două calificări (universal și particular), dând toate combinațiile posibile. Ar fi fost mai potrivit textului aristotelic, arată Constantin Noica, să se plece de la *două tipuri de universal* (predicatul esențial și predicatul accidental) și de la *două tipuri de predicare* (predicarea sinonimică și predicarea omonimică)³⁹.

Prin urmare, capitolul 3 vine să definească tocmai predicarea esențială, ideală. Aceasta este *predicarea sinonimică*, spune primul aliniat al capitolului, adică cea în care tot ce se spune despre predicat se spune și despre subiect, cu alte cuvinte, unde sinonimia este desăvârșită. Sinonimia perfectă nu are loc decât în interiorul aceluiași gen, deci în interiorul aceleiași clase de realitate în care avem același conținut în toate cele trei planuri ale logosului. Dar, spune Aristotel în al doilea aliniat definind *predicarea omonimică*, când este vorba de genuri diferite și nerânduite unele sub altele (τα; ετερογενη και; μη; οὐκ ἄλληλα τεταγμενα)⁴⁰,

³⁰ Ammonius, *ibidem*, 25, 17–18; trad. C. Noica, p. 244.

³¹ Cf. Porphyrius, *ibidem*, 71, 21; cf. Ammonius, *ibidem*, 71, 10.

³² Cf. Aristotel, *Cat.*, 2, 1a29–b1: „καθ' οὐκ οκειμενου λεγεται και; εἰν οὐκ οκειμενω/εἶναι”, sau *de substantia dicitur et in substantia est*.

³³ Ammonius, *ibidem*, 25, 18–19; trad. C. Noica, p. 244.

³⁴ Cf. Porphyrius, *ibidem*, 71, 21; cf. Ammonius, *ibidem*, 25, 11.

³⁵ Cf. Aristotel, *Cat.*, 2, 1b3–4: „οὐκ εἶναι οὐκ οκειμενω/εἶναι οὐκε καθ' οὐκ οκειμενου τινοσ λεγεται”, sau *nec in substantia est, nec de substantia dicitur*.

³⁶ Ammonius, *ibidem*, 25, 20; trad. C. Noica, p. 244.

³⁷ Cf. Porphyrius, *ibidem*, 71, 21; cf. Ammonius, *ibidem*, 25, 10–11.

³⁸ Cf. Porphyrius, *ibidem*, 71, 19–22.

³⁹ Cf. C. Noica, *ibidem*, p. 110; spre deosebire de comentarii greci, C. Noica obține tabloul împătrit din caracterul esențial sau accidental al predicării și din omonimie și sinonimie, căci, spune el, „ni se pare, într-adevăr, că problema *predicării* stă acum pe prim plan – nu problema substanței și accidentului, ca în *Metafizica*, ori a «subiectului de existență» și că de aceea tabloul lui Aristotel începe pe drept cu ceea ce se predică prin excelență și sinonimic: substanța *universală*”; C. Noica face aici trimitere la teoria lui Philoponus, potrivit căreia la Aristotel se poate vorbi despre un *dublu subiect*, adică despre un *subiect de existență* în cazul accidentelor, iar relația *a fi în* (εἶναι εἰναι - *in esse*) împreună cu negația ei are loc după existență, și despre un *subiect de predicare* în cazul universalelor, iar relația *a se spune despre* (κατανοτινοσ λεγεται - *dicitur de*) împreună cu negația ei are loc după predicare (cf. Philoponus, *In Aristotelis categorias commentarium* (CAG, vol. XIII, pars I), edidit A. Busse, Berlin, 1898, 30, 25–31, 26).

⁴⁰ Cf. Aristotel, *Cat.*, 3, 1b16; cf. C. Noica, *ibidem*, „orizontul de universalitate al fiecăruia e altul și tot ce se afirmă înăuntrul unui orizont ... este străin de cele ce se afirmă în orizontul altui gen [...] Predicarea ideală rămâne cea înăuntrul unui gen: cea sinonimică în gen. A spune ceva despre ceva este cu adevărat semnificativ *logic* abia atunci când ridică subiectul la alt nivel, dar înăuntrul subiectului însuși, adică înăuntrul raționalității și legității sale mai adânci”.

adică de clase diferite de realitate, cum le numește Constantin Noica, sau de genuri diferite de categorii, diferențele potrivit speciei sunt și ele deosebite⁴¹.

Conform *Categoriilor*, clasele de realitate sau genurile de categorii sunt zece, corespunzător celor zece predicamente pe care le enumeră capitolul 4, iar Aristotel nu operează nicio distincție explicită între ele, deși, începând cu substanța, sugerează locul privilegiat pe care l-ar avea în acest tabel. Prin urmare, trebuie spus de la început că exegeza celor mai mulți comentatori greci ai tratatului a căutat să facă ea ceea ce s-a considerat a fi o lipsă a textului aristotelic. Altfel spus, a căutat ea diviziunea originală, mai adâncă, din care este derivată cea finală în zece genuri de categorii.

Porfir vorbește despre două diviziuni. Prima este *diviziunea cea mai restrânsă a genurilor* (ηεξλοχιωτη διαυρεσις γενων), care împarte realitățile (τα; οντα) în patru grupe (εις τεσσαρα), anume în *substanță universală, substanță particulară, accident universal și accident particular*, despre care s-a vorbit mai sus sub numele de antepredicamente. El precizează că nu poate exista o altă diviziune mai mică⁴². A doua este *diviziunea cea mai mare a genurilor* (ημεγιστη διαυρεσις γενων), care împarte realitățile (τα; οντα) în zece grupe (εις δεκα) și aici Porfir enumeră *cele zece categorii* aristotelice, adăugând că nu poate exista o altă diviziune mai mare⁴³. Totuși, el revine imediat și recunoaște că *diviziunea supremă și primă* (ηλαβιωτατω και; πρωτη διαυρεσις) ar fi în două grupe (εις δυο), anume în *substanță și accident* (εις ουσιασ και; συμβεβηκου)⁴⁴. Dar, argumentează el, pentru că substanța și accidentul nu se pot spune fără a spune sau universalul (το; καθολου), sau particularul (το; επι; μερουσ), rămâne că diviziunea cea mai restrânsă rezultă din combinarea acestora, adică cea în patru⁴⁵.

Dexip, referindu-se la părerile altora, enumeră nu mai puțin de cinci diviziuni ale categoriilor în câte două grupe. Prima diviziune este formată din categoriile *ce sunt prin ele însele* (τα; καθ' αυτασ) și categoriile *ce sunt relative* (τα; προσ τι), în care, spune comentatorul, par a se cuprinde toate genurile⁴⁶. A doua diviziune este

---

⁴¹ Spre deosebire de comentariile moderne, care în general minimalizează importanța acestor prime trei capitole ale tratatului, numite antepredicamente, C. Noica vede aici o parte de primă importanță a aristotelismului. Aici se pun și se soluționează cel puțin trei mari probleme ale sale și ale filosofiei în genere, în speță *domeniul* logosului, *exercițiul* logosului și *actul ideal* al logosului. Toate cele trei soluții sunt în acord cu interpretarea autorului, interpretare care mută lucrurile din rutina comentariilor moderne către semnificația lor originală. În primul rând, va spune el, *domeniul logosului* este *omonimia și sinonimia înțelese în sensul adânc aristotelic*. În al doilea rând, *exercițiul logosului* este *conexiunea prin universal în sens de omonimie sau în sens de sinonimie*. În al treilea rând, *actul ideal al logosului* este *predicarea sinonimică în gen*, cea care duce la esența și legea unui lucru. În plus, spune el, tratatul autorizează și o *patra* problemă, cea a *naturii actului de cunoaștere* spre care deschide problema logosului. În această interpretare, *cunoașterea înseamnă trecerea de la omonimie la sinonimie*. „Logica poate rămâne perfect la omonimie (cum o dovedește astăzi logica simbolică, în care nu mai este vorba de sens, deci de sinonimie), dar, dacă trebuie să servească cunoașterii, atunci va fi una de sinonimie” (cf. C. Noica, *ibidem*, p. 111).

⁴² Cf. Porphyrius, *ibidem*, 71, 19–22.

⁴³ Cf. Porphyrius, *ibidem*, 71, 22–26.

⁴⁴ Cf. Porphyrius, *ibidem*, 71, 28–29.

⁴⁵ Cf. Porphyrius, *ibidem*, 71, 29–38.

⁴⁶ Cf. Dexippus, *In Aristotelis categorias commentarium* (CAG, vol. IV, pars II), edidit A. Busse, Berlin, 1888, 31, 11–12.

formată din *substanță* (οὐσία) și *accident* (συμβεβηκός)⁴⁷, care amintește de diviziunea în două grupe a lui Porfir. A treia diviziune este în *subiect* (υποκειμενον) și *accident* (συμβεβηκός), care pare a regăsi, într-un fel, prima diviziune a genurilor, anume cea mai redusă, a lui Aristotel, comentează Dexip⁴⁸. A patra diviziune este în *substanță* (οὐσία) și *relativ* (πρός τι), dar, spune comentariul, „cei ce divid astfel – de vreme ce accidentele revin altcuiva, ei făcând și pe această cale doar două genuri din toate categoriile –, aceștia adaugă ceva de la ei, dată fiind insuficiența cuvintelor”⁴⁹. A cincea și ultima diviziune este în *subiect* (υποκειμενον) și *cele din jurul subiectului* (τά; περί; το; υποκειμενον), considerată de către Dexip nesatisfăcătoare de vreme ce subiectul e unu și determinat, iar cele din jurul lui sunt nedeterminate⁵⁰. De altfel, Dexip enumeră toate aceste diviziuni pentru a le arăta limitele. El susține că explicația trebuie să se bazeze pe *natura lucrurilor* (ἡ τῶν πραγμάτων φύσις) și pe *specificul lucrurilor* (ἡ τῶν πραγμάτων ἰδιότης). „În felul acesta – spune el – genurile nu vor fi găsite a fi mai puține de zece”⁵¹.

Ammonius susține că Aristotel a dorit, înainte de a vorbi despre categorii ele însele, să facă o clasificare împătrită de ordin mai general (διαίρεσιν τινὰ τετραδικὴν ὁλοσχερεστέραν)⁵², justificând decada categoriilor prin tetrada antepredicamentelor, iar tetrada prin dualitate⁵³. „Divizând deci în două feluri rostirile, el divide acum realitățile în patru, și apoi atât rostirile cât și realitățile în zece, trecând de mai multe ori prin numerele cele mai uzuale ale diviziunii și sfârșind cu întregul și cu limita lor perfectă”⁵⁴. Ammonius obține astfel combinatoric, din cele două realități (substanță și accident) și din cele două calificări (universal și particular), o schemă tetradică cu substanța și accidentul pe linia de sus și universalul și particularul pe linia de jos. Dintre cele șase combinații posibile, două sunt incompatibile (cele pe orizontală), iar cele patru compatibile dau cele patru antepredicamente (cele subalterne și cele pe diagonală)⁵⁵.

Toți acești comentatori antici – cronologic primii trei ale căror comentarii s-au păstrat⁵⁶, uneori numai în parte, cum e cazul lui Porfir și Dexip – folosesc termenul

⁴⁷ Cf. Dexippus, *ibidem*, 31, 13.

⁴⁸ Cf. Dexippus, *ibidem*, 31, 15.

⁴⁹ Cf. Dexippus, *ibidem*, 31, 19–21 (trad. C. Noica, p. 179).

⁵⁰ Cf. Dexippus, *ibidem*, 32, 5–8.

⁵¹ Cf. Dexippus, *ibidem*, 32, 2–5 (trad. C. Noica, p. 179): „οὐκ ἔω γὰρ οὐκ εὐπεθεῖται τὰ γενῆ ἐλαττονα ὄντα τῶν δεκά”.

⁵² Cf. Ammonius, *ibidem*, 24, 23–24.

⁵³ Cf. Ammonius, *ibidem*, 24, 26–27 (trad. C. Noica, p. 243): „Într-adevăr, esența decadei și, într-un sens, geneza ei o reprezintă pătrarul (tetrada), care, la rândul lui, se naște din dualitate (οὐσία γὰρ τῆς δεκάδος καὶ οὐκ ἔστιν ἑξ ἑστιν, ὡς περ ἀσθὴ πάλιν ἀποδοσὶς γίνεται)”; nu trebuie uitat că în concepția pitagoreico-platoniciană zece era numărul perfect, fiind suma primelor patru ($10 = 1 + 2 + 3 + 4$), după cum amintește aici comentatorul (24, 25–26; trad. C. Noica, p. 243), și că Ammonius era de orientare neoplatonică, cum de altfel erau și Porfir, și Dexip.

⁵⁴ Cf. Ammonius, *ibidem*, 24, 27–25, 2.

⁵⁵ Cf. Ammonius, *ibidem*, 25, fig. (trad. C. Noica, p. 243).

⁵⁶ Dintre comentatorii greci ai *Categoriilor*, spune C. Noica referindu-se la cele nouă comentarii despre acest tratat păstrate, Porfir, Dexip și Ammonius, „împreună cu Simplicius, s-au dovedit a fi cei mai însemnați. Ceilalți, în speță Olympiodor, Philopon, David și Elias, nu fac, în mare parte, decât să-i repete pe primii, iar parafraza lui Sophonias repetă adesea textul aristotelic însuși” (C. Noica, *Cuvânt înainte* la vol. Porfir, Dexip, Ammonius, *Comentarii la Categoriile lui Aristotel* ..., ed. cit., p. VII).

de *diviziune* (ἡ διαίρεσις). Cu toate acestea, tabloul categoriilor aristotelice este în genere recunoscut ca *descriptiv*, *nedeductiv* și *enumerativ*. Porfir, de pildă, opune lui *a diviza* (διαίρειν) pe *a expune* (ἐκθεῖναι) și explică de ce nu se poate vorbi de o *diviziune* (ἡ διαίρεσις), ci de o *enumerare* (ἡ καταριθμησις)⁵⁷. Deopotrivă Dexip, în termeni asemănători, într-un pasaj menit să justifice de ce categoriile nu țin de o împărțire a ceva, opune explicit *diviziunea* (ἡ διαίρεσις) *enumerării* (ἡ ἀριθμησις)⁵⁸, după ce mai înainte opusese pe *a diviza* (διαίρειν) lui *a enumera* (ἀριθμεῖν)⁵⁹. Dar la toți aceștia, cum s-a văzut mai sus, se poate observa încercarea de a găsi temeiul mai adânc al împărțirii în cele zece genuri de categorii aristotelice și încercarea de a institui o ordonare logică a lor. Pe de altă parte, toți sunt de acord că zece este numărul maxim al acestor genuri și se străduiesc să-l justifice. Aceste încercări de ordonare logică a tabloului categoriilor lui Aristotel au dus, cu Simplicius și Olympiodor, până la prezentarea lor sub forma arborilor categoriilor⁶⁰.

Aceste încercări sugerează în general o împărțire în două clase, *substanță* și *accidente*, precum la Porfir și Dexip, sau *subiect* și *cele din jurul subiectului*, de care vorbește tot Dexip, sau *existențele* și *procesele*, ca la Simplicius, sau *cele ce sunt în subiect* și *cele ce nu sunt în subiect*, ca la Olympiodor. Dar, dacă sub raport metafizic substanța poate fi totul, fiind de sine stătătoare, sub raport logic subiectul

⁵⁷ Nu este vorba de o diviziune, „fiindcă *diviziunea* (διαίρεσις) înseamnă *sectionarea genului în specii* (τομῆ; τοῦ γένους εἰς εἶδη), aici însă nu va fi vorba de un gen unic, care să se dividă în zece specii (διαίρησεται εἰς εἶδη δεῦρα), ci *ni se vor expune zece genuri* (δεῦρα γένη ἐκθησεται). Este vorba deci de o *enumerare* (καταριθμησις ἐστίν) privitoare la primele zece genuri și la cele zece categorii corespunzătoare celor zece genuri”; cf. Porphyrius, *ibidem*, 86, 7–13 (trad. C. Noica, p. 80; subl. n.).

⁵⁸ „Nu e de socotit că ele țin de o *diviziune* (διηρήσθαι), căci nu e vorba de o *împărțire a genului în specii* (τομῆ; γένους εἰς εἶδη). Într-adevăr, *nu există un gen comun al celor zece categorii* (οὐτε ἐστὶν τι κοινόν γένος τῶν δεῦρα κατηγοριῶν), cum sugerează unii «ființa» (το; ον) sau pe «ceva» (το; τι), iar nefiind un gen divizat, nu pot fi nici părți divizate. Dacă însă nu e posibil de conceput vreun gen comun pentru genurile supreme, nici diferențe divizive, atunci *această enumerare nu trebuie numită o diviziune* (οὐκ ἐστὶ διαίρεσιν καλεῖν τὴν τοιαύτην ἀριθμησιν)”; cf. Dexippus, *ibidem*, 39, 10–15 (trad. C. Noica, p. 185; subl. n.). Dar Porfir, Dexip și Ammonius nu sunt singurii comentatori care folosesc opoziția διαίρεσις (diviziune) – καταριθμησις / ἀριθμησις (enumerare). Ceilalți, care îi reiau pe primii în general (vezi *supra*, n. 56), folosesc aceeași terminologie. Elias, de exemplu, încearcă să justifice de ce numărul de zece categorii dă caracterul desăvârșit al tabloului acestora (cf. Elias, *In Porphyrii Isagogen et in Aristotelis categorias commentaria* (CAG, vol. XVIII, pars I), editat Adolfus Busse, Berlin, 1900, 159, 6–161, 14; *Scholia in Aristotelem*, collegit Christianus Brandis, in *Aristotelis Opera*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, editat Academia Regia Borusica, vol. IV, Berlin, 1836, 48b28–49b12). El pleacă de la simpla *enumerare* aristotelică și procedează prin *diviziuni* succesive: „Dar *enumerarea simplă* (ψιλην ἀριθμησιν) făcută de Aristotel categoriilor, cum că sunt zece, nu evidențiază și cauza anume pentru care sunt zece, pe când noi vom scoate în evidență și cauza anume pentru care sunt zece. Și arătăm acest lucru plecând de la o asemenea *diviziune* (ἐκ διαίρεσεως τοιαύτης): ființa sau este în subiect, sau nu este în subiect ... etc.” (cf. Elias, *ibidem*, 159, 6–10, trad. și subl. n.).

⁵⁹ Cf. Dexippus, *ibidem*, 39, 10–15.

⁶⁰ Vezi C. Noica, *ibidem*, pp. 113–114: „Dar arborele lui Simplicius este elaborat și nu pare în consonanță cu interpretările antice obișnuite. Mai spontan și mai sugestiv antic crește arborele lui Olympiodor” (p. 113). „Fără îndoială că tabloul redat de Olympiodor pune o frumoasă ordine în categorii. Dar orice ordine riscă să fie o amăgire, redeșteptând întrebarea dacă nu se poate reduce tabloul categoriilor la mai puține sau chiar la un gen unic.” (p. 114).

nu poate fi totul, nefiind de sine grăitor. În *Categorii* va fi vorba despre *substanța-subiect*, deci de un subiect de predicatie care are nevoie de predicat pentru a deveni grăitor, după cum comentează Constantin Noica⁶¹. Va avea, prin urmare, nevoie de categorii, care sunt *universul predicatelor posibile* și care aduc cu sine atribuirea, predicarea, enunțarea a ceva despre ceva. Și cum atribuirea se poate face *dinăuntru* sau *din afara* unei categorii, în *esență* sau în *aparență*, *sinonimic* sau *omonimic*, adică *substanțial* sau *accidental*, predicarea poate servi ca argument al împărțirii în *una* (substanța) plus *nouă* clase de realități (accidentele). Dar predicare ideală, în *esență*, nu se face numai înăuntru clasei substanțelor. Plecând de la acest model, ea se poate face în *oricare* dintre celelalte nouă, așa încât, precum în clasa substanțelor există substanța universală care se enunță despre ceva particular, tot așa există accidentalul universal care se enunță despre ceva particular, ce poate fi substanța particulară, dacă e subiect, sau accident particular. Și după cum în clasa substanțelor se vorbește despre *substanțele secundă* ce se enunță despre *substanțele prime*, tot așa se poate vorbi despre *accidentele secundă* sau *universale* și *accidentele prime* sau *particulare*⁶².

Dar acest lucru înseamnă că *logosul nu întâlnește și nu reflectă o lume strict ordonată* de la început în cadrul unui singur gen. Logosul reflectă lumea ca „un ansamblu de zece clase de realități distincte, care îngăduie predicarea esențială înăuntru lor și accidentală în afara lor”⁶³. Prin urmare, Aristotel nu vrea să descrie o lume logică ideală, ci vrea să înregistreze *ce se spune despre lume*, adică să cerceteze *fînța în exprimarea logosului* (το; οὐ το; κατὰ; τοῦ λογῶν)⁶⁴. Potrivit acestei interpretări, *Categoriile* nu fac o cercetare logică în primul rând, ci una *fenomenologică*, descriind tiparele în care a fost înregistrat logosul, deci nu întemeiază logica plecând de la logică, ci desprinde întâi din fenomenele reale condiția formală a logosului, spre a da abia apoi logica⁶⁵.

⁶¹ Cf. C. Noica, *ibidem*, p. 111.

⁶² Cf. C. Noica, *ibidem*, p. 112: „În principiu, lumea n-ar trebui să se resoarbă în clasa substanțelor ca să fie perfect logică. S-ar putea resorbi în orice clasă; ar putea deveni pur cantitativă, cum a părut ea la un moment dat mecanicismului. Un *alt* motiv, unul de ordin «metafizic», e cel care face ca substanța și clasa ei să primeze la Aristotel. Logicul și cunoașterea sunt însă posibile în oricare din cele zece planuri de realitate, și acest lucru face, poate, ca aristotelismul logicii să fie mai modern decât cel al metafizicii sale substanțialiste”.

⁶³ C. Noica, *ibidem*.

⁶⁴ Cf. C. Noica, *ibidem*, p. 113: „Iar ce «se spune» despre lume se poate vedea din tabloul celor zece categorii, care apare astfel, la prima vedere, fără nicio justificare (fără nicio deducție, va spune Kant), dar tocmai de aceea, poate, va avea o justificare mai adâncă”.

⁶⁵ C. Noica, *ibidem*, p. 114: „Este deci, poate, mai bine să lași tabloul așa cum se prezintă și să cauți, nu ordinea dinăuntru lui, ci, eventual, ordinea de care *ține* el, adică stratul mai adânc al logosului, din care a putut el izvorî”, comentează Constantin Noica gândindu-se la încercările antice, dar și moderne, de a reduce numărul categoriilor. Cele antice s-au văzut mai sus. Dintre cele moderne, cea mai importantă contribuție, filologică și filosofică, la teoria aristotelică a categoriilor este cea a școlii germane, începând cu prima jumătate a sec. al XIX-lea, mai precis cu Adolf Trendelenburg (*Geschichte der Kategorienlehre*, 1846), școală căreia i se datorează și edițiile canonice ale lui Aristotel și ale comentatorilor lui greci. Problema categoriilor, fiind în genere recunoscută drept una capitală pentru aristotelism, a fost în mod firesc în centrul atenției. În *Despre multiplă semnificație a fînței la Aristotel* (1862; trad. rom. I. Tănăsescu, București, Editura Humanitas, 2003), Franz Brentano vorbește într-un capitol special (cap. V) despre *fînța potrivit figurilor categoriilor* (το; οὐ

Cele zece genuri de categorii⁶⁶, sau *cele rostite fără nicio legătură* (τα; μηδεμιων συμπλοκην λεγομενα), sunt tradițional traduse⁶⁷ prin *substanță*

κατα; τα; σχηματα των κατηγοριων). El pleacă de la premisa, greșită de altfel, conform căreia „Aristotel divide ființa (...) conform diferitelor categorii” (*ibidem*, p. 127), ignorând, în primul rând, faptul că Aristotel vorbește de regulă despre γενη των οντων (*genuri ale ființării*, sau *realităților*, cum traduce C. Noica), folosind pluralul, și mult mai rar despre singularul γενη του οντος (*genuri ale ființării*, sau *realității*), prejudecând astfel asupra unității sau pluralității ființei, marea problemă a aristotelismului și a tratatului *Categoriilor*. În al doilea rând, el ignoră vechii comentarii greci, care refuză să vorbească despre categorii ca fiind speciile provenite din diviziunea unui gen unic, fie el ființa sau altceva (vezi *supra*, nn. 57–59), și care deopotrivă refuză să caute un gen supraordonat categoriilor. „Dacă lui Trendelenburg – spune Brentano (*ibidem*, p. 138) – i s-ar pune întrebarea: «Diviziunea cui o indică categoriile, a predicatului sau a ființei? Și ce este supraordonat categoriilor ουφιν, ποιον, ποσον etc., conceptul de predicat sau το;ον?», atunci el s-ar hotărî ca și noi, și cred că putem fi siguri de asta, pentru ultima variantă”. Potrivit lui Prantl, Aristotel n-ar fi luat în serios numărul de zece și, în genere, un număr fix de categorii. El argumentează prin faptul că numărul categoriilor enumerate variază în diferitele locuri (vezi H. Bonitz, *Index aristotelicus*, în *Aristotelis Opera*, vol. V, II-te Auflage, Berlin, Walter de Gruyter, 1961, s. v. κατηγοριαι, categoriarum numerus: 378a45–b15) și că doar în *Topica* (vezi *infra*, n. 68) mai sunt zece, de unde, crede el, posibilitatea reducerii numărului acestora la mai puține. O atare poziție însă, susțin Brandis, Zeller și deopotrivă Brentano, nu corespunde nici textelor aristotelice, nici comentariilor. Cu toate acestea, și ei sunt de părere că Aristotel ar fi adoptat, probabil, numărul de zece categorii sub presiunea tradiției pitagoreico-platoniciene (vezi *supra*, n. 53), dar ar fi renunțat cu timpul la două dintre ele, κειθθαι și εχειν (cf. Fr. Brentano, *ibidem*, p. 130). Brentano distinge trei concepții moderne diferite cu privire la categoriile aristotelice. Potrivit primeia dintre ele, categoriile nu sunt concepte reale, ci sunt doar *cadru oricărui concept real*. După Brandis, categoriile sunt determinațiile și întrebările universale, adică formele enunțului fără legăturile propoziționale. Dar dacă ele nu sunt nemijlocit predicate, spune Zeller, care împărtășește aceeași poziție, ele oferă locul pentru anumite predicate, încât Strümpell, alt adept al acestei teorii, vorbește despre categorii drept specii ale predicării, nu a ceea ce se predică (cf. Fr. Brentano, *ibidem*, pp. 131–132). *Categoriile sunt concepte reale*, nu forme ale enunțului sau moduri de predicare, afirmă a doua concepție, dar nu în sine și pentru sine, ci doar în relația lor cu judecata. Ele sunt, prin urmare, predicatele cele mai generale detașate de legăturile propoziționale. Susținătorul acestui punct de vedere este Trendelenburg, după care diviziunea categoriilor rezultă din diversitatea relațiilor gramaticale, cărora le corespunde diversitatea relațiilor logice. Alți adepți citați de Brentano sunt Biese și Waitz (cf. Fr. Brentano, *ibidem*, pp. 132–133). În acord cu a doua, a treia concepție afirmă că tabla categoriilor reprezintă concepte reale, nu simplu cadru. Dar nu e vorba numai de predicate, sau categoriile nu sunt concepute doar prin considerarea strictă a relațiilor logico-gramaticale, ci ele sunt *conceptele supreme și diferite ce pot fi desemnate cu numele comun ον*. Cel mai important reprezentant al acestei teorii este Bonitz, pentru care κατηγοριαι sunt modurile diferite în care este enunțat un concept, sau semnificațiile diferite care sunt legate de enunțarea lui. Alături de Ritter, Brentano însuși optează pentru această interpretare, dar cu anumite nuanțări (cf. *ibidem*, pp. 133–138). Dincolo de toate acestea însă, Brentano regăsește cele două întrebări esențiale privind tabla categoriilor. Prima este *întrebarea asupra temeiului*, adică asupra a ceea ce întemeiază convingerea lui Aristotel că tabloul categoriilor este complet, iar a doua este *întrebarea asupra criteriului*, adică asupra metodei și a căii prin care obține Aristotel cele zece categorii. Prin urmare, el va căuta, bazându-se pe locuri aristotelice, dovada deductivă a diviziunii categoriilor plecând de la distincția dintre substanță și accident, pe care o găsim și în vechile comentarii (vezi *supra*), și oferind, până la urmă, ceea ce nu se poate oferi, adică o deducție a tabloului categoriilor (cf. *ibidem*, cap. V, § 13, pp. 211–245).

⁶⁶ Cf. Aristotel, *Cat.*, 4, 1b25–27: „Των κατα; μηδεμιων συμπλοκην λεγομενων εδαστον ητοι ουφιν σημαινει η] ποσον η] ποιον η] πρου τι η] που'η] ποτε; η] κειθθαι η] εχειν η] ποιειν η] παυχειν. (Fiecare dintre cele rostite fără nicio legătură semnifică sau *substanță*, sau *mărime*, sau *fel de a fi*, sau *ceva relativ*, sau *locul unde*, sau *momentul când*, sau *poziție*, sau *posesiune*, sau *acțiune*, sau *înăurire*.”); trad. C. Noica, p. 5; subl. n.).

⁶⁷ Este vorba, în genere, despre traducerile în limbi moderne. Iată un exemplu de listă a categoriilor aristotelice la O. Hamelin: „La liste des catégories telle que la donne Aristote, par exemple au début

(οὐσίᾳ), *cantitate* (ποσόν), *calitate* (ποιόν), *relație* (πρὸς τι), *spațiu* (πov), *țimp* (ποτε), *poziție* (κεῖσθαι), *posesiune* (εχειν), *acțiune* (ποιεῖν) și *pasivitate* (πασχειν)⁶⁸. Teza pe care o susține Constantin Noica și din perspectiva căreia interpretează original *Categoriile* lui Aristotel⁶⁹ afirmă că *interogativitatea este stratul mai adânc al logosului* din care izvorăsc categoriile. Nu numai că e vorba de termeni concreți, spune el, dar în jumătate din cazuri este vorba de *locuțiuni interogative* pur și simplu, așa încât doar întâlnirea cu tabloul aristotelic în formularea originală poate restabili perspectiva corectă, pentru că, în genere, traducerile moderne au redat în abstract numele categoriilor, stoicizându-le.

Dacă primul argument ține de limba greacă și forma sub care apar numele categoriilor, al doilea ține de raportarea în genere a logicii la întrebare. Logica obișnuită este, pe de o parte, prea mult una a răspunsului, iar Constantin Noica dă exemplul extrem al logicii matematice care stă între „da” și „nu”, nelăsând, pe de altă parte, niciun loc pentru o logică a întrebării. Dar la Aristotel, astfel interpretat, întâlnești tocmai *originarul, principiul, ἀρχὴν* oricărei *logicități*, care este neîndoielnic *întrebarea*⁷⁰.

---

du chapitre 4 des *Catégories*, est une énumération ordonnée empiriquement: 1) *substance*, 2) *quantité*, 3) *qualité*, 4) *relation*, 5) *où*, 6) *quand*, 7) *situation*, 8) *avoir*, 9) *action*, 10) *passion*.” (cf. O. Hamelin, *Le système d’Aristote*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1920, p. 102). În prima traducere românească completă a *Organonului*, datorată lui Mircea Florian, începutul cap. 4 este: „Cuvintele fără nicio legătură înseamnă: substanță, cantitate, calitate, relație, loc, timp, poziție, posesie, acțiune ori pasiune.” (cf. Aristotel, *Organon I. Categoriile. Despre interpretare*, trad., st. introd. și note de M. Florian, București, Editura Științifică, 1957, p. 124). În amândouă exemplele se observă că traducerea numelui categoriilor este făcută în abstract, cum spune C. Noica, iar exemplele pot fi nenumărate. Altfel stau lucrurile în traducerile latinești, precum cea de mai jos, unde, în afară de categoria substanței, tradusă tot în abstract prin *substantia*, celelalte nume salvează concretul textului original: „Eorum quae ad sine nulla conjunctione dicuntur, unumquodque aut *substantiam* significat, aut *quantum*, aut *quale*, aut *ad aliquid (relatum)*, aut *ubi*, aut *quando*, aut *situm esse*, aut *habere*, aut *agere*, aut *pati*” (cf. *Aristotelis opera omnia graece et latine*, vol. I, Paris, Éd. Firmin Didot, 1848, p. 2b, subl. n.). Trebuie adăugat că nici măcar numele primei categorii, cea a substanței, nu este tradus în latină totdeauna în abstract, cu *substantia*, ci atunci când se raportează la τινεῖς τι (ce este), cum mai folosește Aristotel tot pentru prima categorie, așa cum e în cealaltă listă de zece categorii din *Topica*, echivalentul folosit este *quid*, care stă pe același plan de concretețe cu celelalte nume.

⁶⁸ În celălalt loc în care Aristotel vorbește despre cele zece genuri de categorii (*Top.*, I (A), 9, 103b21-23) lista este identică, cu diferența că pentru οὐσίᾳ (substanță) apare pe primul loc τινεῖς τι (ce este), ceea ce slujește cu atât mai bine teza lui Constantin Noica.

⁶⁹ În cultura română a ultimelor decenii se poate vorbi de cel puțin trei teorii și interpretări diferite și originale asupra *Categoriilor*. Cronologic, prima este a lui Dan Bădărău, potrivit căreia tabloul categoriilor reprezintă replica aristotelică, în cupluri dialectice de câte două, opusă celor cinci categorii ale lui Platon (cf. Dan Bădărău, *Categoriile lui Aristotel*, în *Revista de filosofie*, București, Editura Academiei, nr. 1, 1965, și *Cuplul dialectic în logica lui Aristotel*, în *Revista de filosofie*, nr. 8, 1965; tipărite în vol. *Scrieri alese*, vol. I, București, Editura Academiei, 1979). A doua este cea prezentată aici și îi aparține lui Constantin Noica, a cărei interpretare, spune el, reia, într-un fel, ideea lui Dan Bădărău, dar „arătând că *întreg* tabloul se legitimează, în adânc, cu «întrebarea», care este expresia originară a dialecticii naturale ea însăși” (cf. *Pentru o interpretare ...*, p. 103, n. 1). A treia îi aparține lui Alexandru Surdu (vezi *supra*, n. 25) și a dus la crearea teoriei formelor prejudicative.

⁷⁰ În greacă λογος provine din rădăcina λεγ, care a dat și λεγω (*a spune, a vorbi*), de unde, prin διω, care marchează ideea de separație, de diviziune, se naște δια-λεγω (*a spune separând, divizând, de o manieră diferită, alegând*, cu alte cuvinte *a spune dialogând*). Dar διω și δω (doi) sunt născute din același radical Δφι, ceea ce înseamnă că διαλεγω este *a spune în două moduri*

La trei concluzii poate conduce această teză. În primul rând, la faptul că *tabloul categoriilor este orizontul întrebărilor posibile*, în sensul că logica trebuie să însemne restabilirea de principiu a ordinii logosului și regăsirea întrebărilor fundamentale. Interogativitatea ca strat mai adânc al logosului „cu liniile ei de forță, aci zece la număr, îți dă câmpul categorial, care face cu puțință predicția”⁷¹.

În al doilea rând, o asemenea interpretare lămurește expresia aristotelică de la începutul capitolului 4. *Cele rostite fără nicio legătură trebuie să însemne logic întrebările*, spune Constantin Noica, de vreme ce singurul demers al gândirii care conduce în mod natural, nicidecum forțat, la rostiri fără legătură este demersul interogativității. „Singură întrebarea poate sta ca o spusă fără legătură”⁷². Prin urmare, τα; μηδεμιων συμπλοκην λεγομενα (cele rostite fără nicio legătură) trebuie să fie τα; ερωτηματα (întrebările), dincolo de litera textului aristotelic, care deopotrivă, cum s-a văzut mai sus, nu vorbește de pildă nici despre substanța universală sau particulară, nici despre accidentul universal sau particular. Dar, dacă textul nu vorbește direct despre ele, nu e mai puțin adevărat că el autorizează logic această interpretare.

În al treilea rând, întrebarea nu înseamnă doar ceva rostit fără legătură, afirmă Constantin Noica, ci ea *deschide* către exercițiul logic. *Categoriile sunt un tratat al întrebărilor fundamentale*, al orizonturilor logice concrete, în care, prin omonimie și sinonimie, este posibil discursul logic⁷³. Sfârșitul capitolului 4 afirmă că rostirile fără legătură, categoriile cu alte cuvinte, nu se spun prin nicio aserțiune, care se produce doar prin împletirea unora cu altele și abia ele pot fi adevărate sau false⁷⁴.

---

diferite. Or, a spune în două moduri diferite este ηδιδιαλεξις sau ηδιδιαλεκτος, înțelese ca *discuție prin întrebări și răspunsuri*. „Un dialog – spune Diogenes Laertios – este un discurs format din întrebări și răspunsuri asupra unor chestiuni filosofice sau politice [...] Dialectica (ηδιδιαλεκτικη) este arta de a vorbi, prin care combatem sau susținem o teză cu ajutorul întrebărilor și răspunsurilor celor care discută” (cf. Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, trad. C. I. Balmuş, București, Editura Academiei, 1963, III, 48, p. 216). Aceasta este vechea accepțiune a dialecticii și, înțeleasă ca dialog, ea evidențiază rolul excepțional pe care îl joacă întrebarea în cadrul logosului. Într-adevăr, esența dialogului stă în interogație, care e temeiul ce îl generează și, până la urmă, îl rezumă. Un dialog va începe totdeauna cu o întrebare și niciodată cu un răspuns, în măsura în care cel din urmă nu subînțelege sau nu autorizează o întrebare. *Dia-log nu înseamnă a vorbi doi, ci a vorbi în două moduri diferite, prin întrebare și răspuns*. Nu simplul număr al vorbitorilor dă seamă de situația logosului, iar mono-logul, departe de a fi originarul, este mai degrabă cazul limită derivat din condiția exemplară a dia-logului. Mai mult decât derivat, monologul pare căzut din condiția logosului și trădându-i esența. Doar în măsura în care nu o face, ca interogație interioară, el regăsește dialogul în exemplaritatea condiției sale. Din această perspectivă capătă relief afirmația lui Constantin Noica, potrivit căreia *întrebarea este expresia originară a dialecticii naturale ea însăși*.

⁷¹ C. Noica, *ibidem*, p. 115.

⁷² C. Noica, *ibidem*.

⁷³ Cf. C. Noica, *ibidem*, pp. 115–116: „Acum, din perspectiva mai adâncă a interogativității, nu mai interesează neapărat că în *Categorii*, cum spune numele însuși de categorie, este vorba de predicate și nu de subiecte; că deci e straniu să vezi pusă drept principala „categorie” substanța particulară, cea care nu putea fi decât subiect și nu predicat. Atât substanțele, cât și accidentele, sau atât subiectele, cât și predicatele țin de întrebări. Subiectele și predicatele pot fi termeni distincți în logica răspunsului, dar în logica întrebării ele sunt laolaltă implicate”.

⁷⁴ Cf. Aristotel, *Cat.*, 4, 2a4–10. Interpretarea comună a acestui pasaj, după care Aristotel vrea să spună că un cuvânt izolat nu e o aserțiune, este evident respinsă de Constantin Noica drept un truism și o platitudine solemnă. „Dacă există ceva adânc în acest pasaj – dincolo de litera lui – este altceva: cum că se întâlnesc efectiv rostiri care nu sunt aserțiuni, deci nici adevărate, nici false, dar

Există în logica clasico-tradițională mai multe operații logice cu noțiuni. Cele mai importante dintre ele sunt *identificarea*, *generalizarea*, *determinarea*, *diviziunea*, *clasificarea*, *cuantificarea* și *definirea*⁷⁵. Toate aceste operații pot fi caracterizate drept operații *prejudicative* sau *preinferențiale* cu noțiuni⁷⁶, în sensul că nu au ca rezultat judecata, chiar dacă o invocă în discursul logic. Între ele, operația de definire și rezultatul ei, definiția, ocupă cel mai important loc și este de regulă tratată separat⁷⁷.

Identificarea este definită ca operația logică prin care se decide dacă un obiect *a* cade sau nu sub noțiunea *A*. Prin urmare, identificarea este o operație prin care se decide dacă un obiect oarecare face sau nu parte din sfera noțiunii asupra căreia se aplică. Pentru a se putea realiza operația de identificare este necesar să existe atât noțiunea, cât și obiectul asupra căruia se decide dacă face sau nu parte din sfera noțiunii respective⁷⁸.

Un exemplu de identificare din tratatul *De caelo* se referă la teoria elementelor tradiționale, pe care Aristotel le consideră constituenții lumii sublunare. Istoria acestor elemente începe odată cu fiziologii ionieni, care admiteau existența unui singur element, așa cum era *apa* (ὕδωρ) pentru Thales și Hippon din Samos, *aerul* (ἀήρ) pentru Anaximene și Diogenes și *focul* (πῦρ) pentru Heraclit și Hippasos din Metapont⁷⁹, căruia îi rezervau rolul de *principiu* (ἀρχή) din care se generează totul. Între presocratici, Empedocle este primul care admite existența a patru elemente (pământ, apă, aer, foc), pe care le consideră rădăcinile (ρῥίζωματῶν) eterne ale tuturor lucrurilor, și cărora le dă nume mitologice⁸⁰. Pornind de la tradiția celor patru elemente, numite și empedocleene, a căror existență era admisă și de Platon⁸¹, Aristotel își construiește propria teorie în mai multe etape.

În prima etapă, este pusă problema existenței generării și sunt examinate și criticate toate concepțiile anterioare reunite în trei mari teorii. Prima era teoria eleată „a celor din școala lui Melissos și Parmenide”, spune Aristotel, și presupunea *absența totală a generării* care n-ar fi decât o aparență înșelătoare⁸². A doua, opusă

---

care au totuși un sens plin; astfel de rostiri fundamentale sunt categoriile, în măsura în care ele reprezintă, în fond, *întrebările* cugetului. Singură întrebarea e dinainte de aserțiune și singură ea e dincoace – nu dincolo – de adevăr și falsitate. Iar *Categoriile* sunt prolegomenele, scrise acum 2500 de ani, la orice logică eventuală a întrebării, la acea logică al cărei obiect este: ce e dinainte de *da* și *nu*, dincoace de adevăr și falsitate” (cf. C. Noica, *ibidem*, p. 116).

⁷⁵ Cf. I. Lucica, *Logica*, vol. I (*Logica generală*), București, Editura Tehnică, 2008, p. 159; autorul face o distincție între operații *asupra noțiunii*, așa cum ar fi de pildă generalizarea, și operații *cu noțiuni*, așa cum ar fi clasificarea, în timp ce definirea ar fi o operație atât *asupra* noțiunii, cât și *cu* noțiuni.

⁷⁶ Cf. I. Lucica, *ibidem*.

⁷⁷ Vezi Ș. N. Nicolau, *Determinarea neconvențională a termenilor în tratatul aristotelic De caelo*, în *Cercetări filosofico-psiologice*, anul IV, nr.2, București, Editura Academiei, 2012, pp. 19–36.

⁷⁸ Cf. I. Lucica, *ibidem*, p. 160.

⁷⁹ Cf. *Simplicii in Aristotelis De caelo commentaria (Commentaria in Aristotelem graeca (CAG)*, edita consilio et auctoritate Academiae litterarum Regiae Borussicae, volumen VII; citat în continuare: Simplicius, *In de caelo*), edidit I. L. Heiberg, Berlin, 1894, 602, 18–20.

⁸⁰ Cf. fr. B6 DK; Zeus era focul, Hera era pământul, Aidoneus era aerul și Nestis era apa.

⁸¹ Cf. Platon, *Timaios*, 53d–56e.

⁸² Cf. Aristotel, *De caelo*, III (Γ), 1, 298b14–24.

primeia, era teoria *generării totale*⁸³, între adepții căreia Aristotel îl numește pe Hesiod și „primii fiziologi”, identificați de Simplicius cu Orfeu și Musaios⁸⁴, alături de cei care admiteau că „un singur [element] subzistă (ε& τι μόνον υ&τομενειν)”⁸⁵ și erau partizanii *curgerii universale*⁸⁶. Între aceștia, Aristotel nu-l numește decât pe Heraclit, dar Simplicius îl completează, precizând că substratul indestructibil era apa pentru Thales, aerul pentru Anaximene, intermediarul (το; μεταξου spune Simplicius) pentru Anaximandru și focul pentru Heraclit⁸⁷. Din punctul de vedere al teoriei elementelor, concepțiile fiziologilor erau împărțite în două: cele care nu admiteau existența unui substrat sau element indestructibil și cele care admiteau existența acestui substrat din care sunt generate toate lucrurile. A treia⁸⁸ este teoria lui Platon despre *generarea corpurilor simple plecând de la suprafețele elementare*⁸⁹, care duce la identificarea elementelor empedocleene cu patru din cele cinci corpuri platonice regulate. Critica teoriei lui Platon este cea mai întinsă și sistematică pentru că, în primul rând, se bucura de un prestigiu deosebit în epocă și, în al doilea rând, era prima care încerca să ofere o explicație a generării celor patru elemente printr-un principiu unic, generarea din suprafețe elementare.

În a doua etapă, Aristotel dă definiția elementului conform filosofiei sale naturale, pornind de la ceea ce este natura elementului (ητου'στοιχειου φυσικς)⁹⁰. „Fie deci elementul unul dintre corpurile în care alte corpuri se descompun, aparținându-le imanent în potență sau în act (căci acest lucru – care dintre cele două alternative – rămâne încă de discutat), și care este el însuși indivizibil în părți specific diferite”⁹¹. Aristotel precizează că pleacă de la opinia comună, „căci în acest fel înțelege să vorbească despre element toată lumea în toate situațiile”⁹². În *Metafizica*, definiția este asemănătoare, cu diferența că Aristotel subliniază aici și

⁸³ Cf. Aristotel, *De caelo*, III (Γ), 1, 298b24–33.

⁸⁴ Cf. Simplicius, *In de caelo*, 560, 20–22.

⁸⁵ Cf. Aristotel, *De caelo*, III (Γ), 1, 298b30–31.

⁸⁶ Cf. Aristotel, *De caelo*, III (Γ), 1, 298b29–33.

⁸⁷ Cf. Simplicius, *In de caelo*, 561, 4–5.

⁸⁸ Cf. Aristotel, *De caelo*, III (Γ), 1, 298b33–300a12.

⁸⁹ Cf. Platon, *Timaios*, 53d–56e. Aici Platon construiește în patru mari pași teoria generării celor patru elemente empedocleene pornind de la triunghiuri elementare. *Primul pas* (53d–54d) este *alegerea celor trei triunghiuri elementare*, dreptunghic isoscel, dreptunghic scalen cu un unghi de 60° și echilateral. *Al doilea pas* (54d–55c) este *construcția corpurilor elementare cu ajutorul acestor triunghiuri*. Cele cinci corpuri elementare, pitagoreice la origine și cunoscute din timpul lui Philolaos, dar care după *Timaios* aveau să fie numite *platonice*, erau *tetraedrul*, *octaedrul*, *icosaedrul*, *cubul* și *dodecaedrul*. Platon urmărește aici construcția primelor patru corpuri ca fiind *întruchipări* (ειδη) ale celor patru elemente. *Al treilea pas* (55d–56c) este *identificarea celor patru solide regulate cu cele patru elemente*, în speță pământul cu cubul, apa cu icosaedrul, aerul cu octaedrul și focul cu tetraedrul. *Al patrulea pas* (56d–57d) îl reprezintă *transformările reciproce ale celor patru elemente-poliedre*.

⁹⁰ Cf. Aristotel, *De caelo*, III (Γ), 3, 302a15.

⁹¹ Aristotel, *De caelo*, III (Γ), 3, 302a15–18: „Εστω δη; στοιχειόν των σωματων, εις ο^ ταλλα σωματα διαιρειται, εγυπαρχον δυναμει η] ενεργεια/ (τουτο γαρ ποτερωσ, εfi αμφισβητησιμον), αυτο;δ' εστιν αφαιρετον εις εθερα τω/ειδει”.

⁹² Aristotel, *De caelo*, III (Γ), 3, 302a18–19.

caracterul original sau prim (πρωτον) al elementului⁹³. Ceea ce subliniază însă deopotrivă cele două definiții este apartenența imanentă a elementului la lucrul pe care-l constituie. Verbul folosit în *De caelo*, ca și în *Metafizica*, specific aristotelic⁹⁴, diferențiază *elementul* (στοιχείον), care este imanent, de *principiu* (αρχη) și *cauză* (αιτιον), care sunt exterioare lucrului. Se vede că definiția elementului este dată prin genul proxim *corp imanent* (elementul este un corp imanent) și diferența specifică *indivizibilitatea în părți specific diferite* (elementul este un corp indivizibil în părți specific diferite).

În a treia etapă are loc operația logică de *identificare*, prin care se arată că acele patru corpuri simple tradiționale (pământ, apă, aer, foc) îndeplinesc condițiile definiției elementului, așa cum a fost ea dată. Cu alte cuvinte, oricare dintre cele patru corpuri elementare face parte *din genul corpurilor imanente*, adică există imanent în corpurile compuse, *cu diferența specifică potrivit căreia sunt indivizibile în părți specific diferite*, adică sunt ultimii constituenți ai acestor corpuri compuse. „Dacă elementul este ceea ce am spus, atunci este necesar să existe astfel de corpuri [elementele – n.n.]. Într-adevăr, în carne și lemn, sau în fiecare dintre lucrurile asemănătoare [corpurile compuse – n.n.], se află în potență foc și pământ [elementele sau primii constituenți – n.n.], căci este evident că acestea se separă din celelalte. Din contră, în foc nu se găsește carne sau lemn, nici în potență, nici în act, căci altfel ar putea fi separate. La fel, chiar dacă ar exista un singur element de acest fel, celelalte corpuri nu ar fi conținute în el”⁹⁵.

Generalizarea sau extinderea este operația logică prin care se elimină una sau mai multe note din conținutul unei noțiuni pentru a construi o altă noțiune cu un conținut mai restrâns, dar cu o sferă mai largă. Operația de generalizare poate pleca de la singular, noțiunea cu cel mai larg conținut, dar cu sfera cea mai restrânsă, formată dintr-un singur element, și poate merge până la categorie, noțiunea cu cel mai restrâns conținut, dar cu sfera cea mai largă⁹⁶. Operația logică simetrică generalizării este determinarea.

Determinarea sau restrângerea este operația logică prin care se adaugă una sau mai multe note la conținutul unei noțiuni pentru a construi o altă noțiune cu un conținut mai larg, dar cu o sferă mai restrânsă. Operația de determinare poate pleca de la categorie, noțiunea cu cel mai restrâns conținut, dar cu sfera cea mai largă, și poate merge până la singular, noțiunea cu cel mai larg conținut, dar cu sfera cea mai restrânsă, fiind formată dintr-un singur element⁹⁷.

⁹³ Cf. Aristotel, *Met.*, V (Δ), 3, 1014a26–27: „στοιχείον λεγεται εἰς οὐ|συγκριται πρωτου εἰς|παρχοντος, αἰτιου του τω|ειφει εις εδερων ειδος, ... (trad. n.: Element se spune acel ceva prim aparținând imanent unui lucru, indivizibil în părți de altă specie și din care constă acel lucru)”.

⁹⁴ Ἐνοπαρχειν – a exista în, a aparține imanent; cf. H. Bonitz, *Ind. arist.*, 257a37.

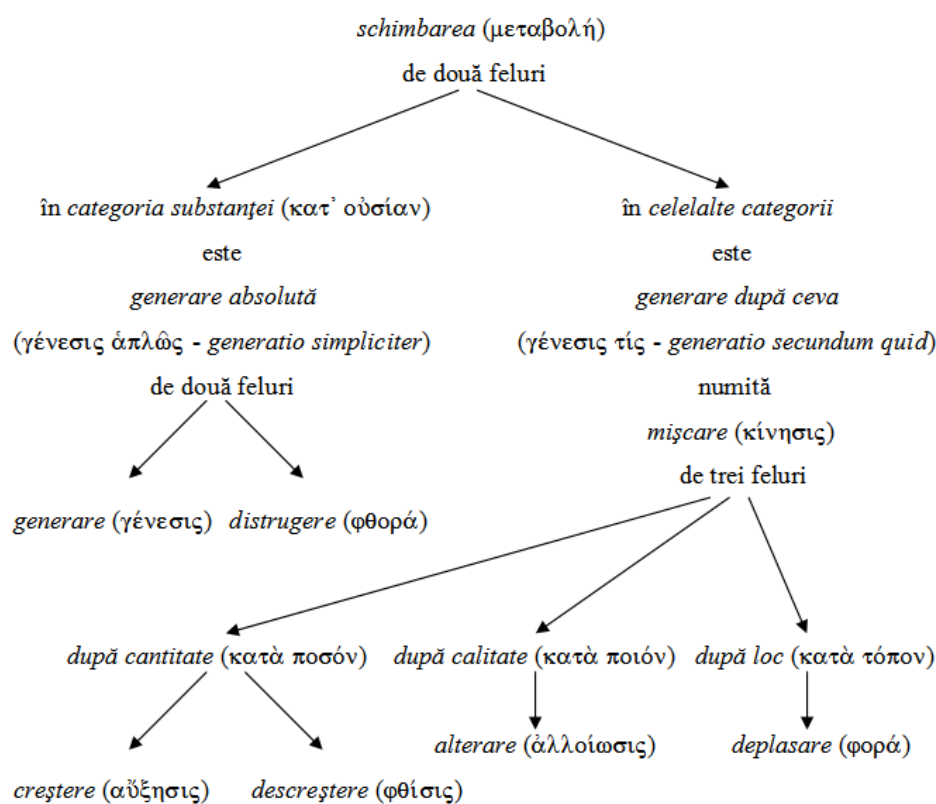
⁹⁵ Aristotel, *De caelo*, III (Γ), 3, 302a19–25: „Εἰ δὴ εἰρημενον εἴητι; στοιχείον, ἀναγκη εἶναι ἀφτα τοιαῦτα τῶν σωμάτων. Ἐν μεν γαρ σαρκι; και; ξυλω/και; εκατω/των τοιουτων εἴηστι δυναμει πυθ και; γη' φανερὰ; γαρ ταῦτα εἰς εἰκρινων εκκρινόμενα. Ἐν δε; πυρι; σαρξ ἠ] ξυλων ουκ εἰς|παρχουσιν, ουφε κατα; δυναμιν ουφε κατ' εἰρηγειαν· εἰεκρινετο γαρ αψ. Φμοιως δ' ουβ' εἰε&τι μονον εἴη τοιουτον, ουβ' εἰς εἰκρινω7’.

⁹⁶ Cf. I. Lucica, *ibidem*, p. 161.

⁹⁷ Cf. I. Lucica, *ibidem*.

Tot în teoria elementelor se găsește un exemplu de generalizare a noțiunii. Conform definițiilor de mai sus din tratatele *De caelo* și *Metafizica*, elementul sublunar este un corp immanent indivizibil în părți specific diferite. În plus, el are un caracter original sau prim (πρωτόν) și este supus tuturor celor șase specii de schimbare determinate de către Aristotel⁹⁸. Altfel spus, elementul este supus, pe de o parte, schimbării în categoria substanței (μεταβολή; κατ' οὐσιῶν) sau generării absolute (γένεσις ἀπλῶς) prin cele două specii ale sale, *generarea* (γένεσις) și *distrugerea* (φθορά). Pe de altă parte, elementul este supus și schimbării în trei

⁹⁸ Teoria aristotelică generală despre mobilitate, – mobilitate înțeleasă ca esența de la care plecând este determinată mișcarea și repausul –, așa cum este dezvoltată în principalele locuri din tratatele aristotelice (*Phys.*, III (Γ), 1, 200b32; V (E), 1, passim; *Met.*, VII (Z), 7, 1032a15; VIII (H), 2, 1042b8 și urm.; *Cat.*, 14, 15a13 și urm.), împarte *schimbarea* (μεταβολή) în *generare absolută* (γένεσις ἀπλῶς), care are loc în categoria substanței (κατ' οὐσιῶν), și *generare după ceva* (γένεσις τίς), care are loc în trei din celelalte categorii. Generarea absolută (*generatio simpliciter*) cuprinde *generarea* (γένεσις) și *distrugerea* (φθορά). Generarea după ceva (*generatio secundum quid*) este numită de Aristotel *mișcare* (κίνησις) și se împarte în trei specii după cele trei categorii în care are loc. Potrivit cantității (κατὰ ποσόν), mișcarea este *creștere* (αὔξησις) și *descreștere* (φθίσις), potrivit calității (κατὰ ποιόν), mișcarea este *alterare* (ἀλλοίωσις), iar potrivit locului (κατὰ τόπον), mișcarea este *deplasare* (φορά; vezi și comentariile lui J. Tricot în Aristote, *De la génération et de la corruption*, ed. par J. Tricot, Paris, Éd. J. Vrin, 1951, p. 2, n. 1, și în Aristote, *La Méta physique*, ed. par J. Tricot, tome I, Paris, Éd. J. Vrin, 2003, p. 378, n. 4.

dintre celelalte categorii, aceasta fiind generare după ceva (γενεσις τις) pe care Aristotel o numește în genere mișcare (κίνησις). Potrivit categoriei cantității (κατα; ποσόν), elementul suportă creșterea (αυξησις) și descreșterea (φθισις), potrivit categoriei calității (κατα; ποιοόν), elementul suportă alterarea (αλλοιωσις), iar potrivit categoriei locului (κατα; τοπον), elementul suportă deplasarea (φορα).

În capitolele 2-4 din prima carte a tratatului *De caelo*, Aristotel demonstrează pentru prima dată existența unui element superior, constituent al lumii supralunare, deosebit de cele patru tradiționale, constituente ale lumii sublunare, care este mișcat circular și are întâietate față de celelalte⁹⁹, care nu are nici greutate, nici ușurință, este negenerat și indestructibil, nu are creștere și descreștere, este nealterabil și divin¹⁰⁰ și a cărui mișcare circulară nu are contrar¹⁰¹. Prin urmare, plecând de la noțiunea de element sublunar cu toate notele caracteristice acestuia, Aristotel elimină afectarea elementului prin cinci specii de schimbare, anume generarea și distrugerea, creșterea și descreșterea, precum și alterarea, păstrând doar deplasarea, pentru a construi prin generalizare noțiunea de element supralunar. El demonstrează că există un element care este supus doar unui singur fel de schimbare din cele șase, anume mișcării potrivit categoriei locului (κίνησις κατα; τοπον) numită deplasare (φορα). Demonstrația pleacă de la presupunerea existenței corpurilor simple sau elementelor, pe de o parte, și a mișcărilor simple în categoria locului asociate acestora, pe de altă parte. „Într-adevăr, spunem că toate corpurile și mărimile naturale sunt în sine mobile față de loc, căci afirmăm că natura este principiul mișcării lor¹⁰². Dar orice mișcare potrivit cu locul, pe care o denumim deplasare, este sau rectilinie sau circulară sau o combinație a acestora, căci numai acestea două sunt mișcări simple. Iar cauza o constituie faptul că numai acestea, și anume linia dreaptă și linia circulară, sunt mărimi simple. Desigur, mișcarea circulară este deplasarea în jurul centrului, iar mișcarea rectilinie este cea în sus și în jos. Și numesc mișcare în sus pe cea care pornește de la centru, iar mișcare în jos pe cea care se îndreaptă spre centru. De aceea, cu necesitate, orice deplasare simplă trebuie să fie sau de la centru sau spre centru sau în jurul centrului. (...) Apoi, fiindcă dintre corpuri, unele sunt simple și altele sunt compuse din acestea (le numesc simple pe cele al căror principiu de mișcare este potrivit naturii¹⁰³, precum focul și pământul, speciile acestora și cele de același gen cu

⁹⁹ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 2, 268b11–269b17.

¹⁰⁰ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 3, 269b18–270b31.

¹⁰¹ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 4, 270b32–271a33.

¹⁰² Cf. Aristotel, *Phys.*, II (B), 1, 192b20–23: „... ὡδ' οὐδ' ἔστι τῆς φύσεως ἀρχῆς τινος καὶ αἰτίου τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἡμεῖν ἐν ὠλύμπῳ προνοῶντες καθ' αὐτοῦ καὶ μὴ κατα; συμβεβηκοῦ (trad. n.: ... căci natura este un principiu și o cauză a mișcării și repausului pentru lucrul în care ea se află nemijlocit prin esență și nu prin accident)”.

¹⁰³ Comentariul lui Themistius (*In de caelo*, 6, 33–36): „Aristoteles antem dicit simplicia sunt corpora, quae motus principium secundum naturam habent. dixit secundum naturam, ad differentiam animalium et plantarum”; comentariul lui Simplicius (*In de caelo*, 16, 12–13): „Într-adevăr, principiu al mișcării au și animalele și plantele, dar nu potrivit naturii, precum acestea [corpurile simple – n.n.], ci potrivit sufletului”.

acestea¹⁰⁴), este necesar ca și mișcările să fie unele simple, altele compuse într-un mod oarecare, iar mișcările corpurilor simple să fie simple, pe când ale celor compuse să fie mixte și mișcarea să fie determinată de corpul predominant¹⁰⁵. Cele patru elemente sublunare sunt asociate deplasării în linie dreaptă, cu cele două specii ale ei, deplasarea în sus sau de la centru, pentru elementul ușor absolut (focul) și elementul ușor relativ (aerul), și deplasarea în jos sau spre centru, pentru elementul greu absolut (pământul) și elementul greu relativ (apa). Cel de-al cincilea element, cel supralunar numit eter, este asociat deplasării circulare. Prin urmare, cele cinci elemente din sistemul aristotelic sunt afectate toate doar de specia schimbării numită mișcare potrivit locului sau deplasare. Noua definiție a noțiunii de element (το στοιχείον), obținută astfel prin generalizare, are *genul proxim* cel de corp constituent prim (πρωτον) imanent (ἐνυπαρχοντον) indivizibil în părți specific diferite (αδιαμετρον τῶ/εἶδει εἰς ἕτερον εἶδος), cu diferența specifică de corp afectat doar de mișcarea în categoria locului (κίνησις κατὰ τόπον) numită deplasare (φορὰ).

Deși această nouă definiție a elementului nu se regăsește formulată ca atare în tratatul *De caelo*, Aristotel o subînțelege și lucrează cu ea, așa cum o face în capitolele din prima carte în care demonstrează existența corpului superior cu mișcare circulară¹⁰⁶ și în care cercetează natura și proprietățile corpului mișcat circular¹⁰⁷.

---

¹⁰⁴ Cele de același gen (τὰ συγγενῆ) cu pământul și focul sunt celelalte două elemente sublunare, aerul și apa, și al cincilea element, supralunar, *eterul*, a cărui existență este dedusă aici din existența celor trei specii de deplasare simplă (cf. Simplicius, *In de caelo*, 16, 25).

¹⁰⁵ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 2, 268b14–269a2.

¹⁰⁶ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 2.

¹⁰⁷ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 3.